

ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ НАН УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

Марія Лобанова
наукова співробітниця
Одеського археологічного музею
НАН України
м. Одеса

Наталія Калашнікова
молодша наукова співробітниця,
Одеський археологічний музей
НАН України

Вступ. Одеський археологічний музей НАН України є найстарішою археологічною установою нашої держави. Він був заснований 1825 року як Одеський музей старожитностей. 1883 року для колекції Музею за сприяння мецената *Григорія Маразлі* було збудовано сучасне приміщення музею на вул. Ланжеронівській, 4 (рис. 1). На той час у залах верхнього поверху будівлі працювала Одеська публічна бібліотека. Будівля музею є архітектурною пам'яткою і розташована в історичному центрі міста Одеси, який включено до Основного списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. 2025 року заклад відзначатиме своє 200-річчя.

Активному розвитку Музею сприяло створене 1839 року Одеське товариство історії та старожитностей. До Музею надходили матеріали з розкопок на Півдні України, до того ж колекції поповнювались подарунками членів товариства.

Протягом довгого існування установи вдалося зібрати унікальну і різноманітну колекцію старожитностей, яка 2008 року отримала статус Національного надбання України. Основний фонд Музею налічує майже 160 тисяч артефактів, зокрема 60 тисяч одиниць у зібранні нумізматичної колекції. Окрім цього у допоміжному фонді Музею зберігаються матеріали із археологічних досліджень південної частини України. Музейні колекції охоплюють різні історичні етапи. До них входять великі колекції з доісторичних та античних пам'яток, нумізматичні колекції, а також єгипетські та кіпрські старожитності.

У виставкових залах Музею представлена велика кількість артефактів. Особливої уваги заслуговують античні зали, реконструйовані за підтримки Фонду А. Левентіса (Кіпр). У «Золотій коморі» були виставлені стародавні прикраси із золота та срібла і різноманітні монети.

Двері Музею завжди були відкриті для відвідувачів різного віку та різних груп. Проводилися екскурсії для дітей дошкільного та шкільного віку, груп студентів, для сімей із дітьми. Частими гостями музею були групи туристів як з різних куточків України, так і всього світу. 2018 року Музей брав участь у проєкті «Дитячий квест-путівник одеськими музеями» для дітей молодшого шкільного віку спільно з іншими музеями Одеси.

Співробітники Музею також займаються науковою діяльністю, організовуючи широкі археологічні дослідження на багатьох пам'ятках від доби верхнього палеоліту до середньовіччя України (комплекс пам'яток Кам'яне-Завалля, Анетівка-2, Тіра, Ніконій, Кошари та Картал). Завдяки цьому Музей підтримує наукові зв'язки з багатьма країнами Європи: спеціалісти із Франції, Німеччини, Данії, Сполученого Королівства, Румунії та Польщі працювали з колекціями Музею у межах низки наукових тем.

Діяльність музею під час повномасштабної російсько-української війни. З початком повномасштабного вторгнення ерефії 2022 року Музей був зачинений для відвідування. Співробітники Музею були дуже стурбовані небезпекою, яка загрожувала колекціям. Обстріли міста та припортової території відбуваються часто, і старовинні експонати треба було якомога швидше захистити від пошкодження. Було ухвалено перемістити експозиції у безпечне місце. Проблемою на цьому етапі стала відсутність належної кількості пакувальних матеріалів для артефактів різних форм і виготовлених із різного матеріалу. На щастя, допомогу Музею надали колеги із різних європейських країн: Польщі, Чеської Республіки, Німеччини та Швейцарії. Крім того було вжито низки заходів для захисту будівлі Музею від імовірних пошкоджень. Великі арочні вікна будівлі щільно закрили плитами та забарикадували. Подібні заходи було вжито для експозиційних зал (рис. 2, 3). Все це вдалося реалізувати завдяки підтримці громадської організації Museum for Change¹.

¹ Cultural Emergency Response: Захист спадщини на півдні України. Museum for Change. URL: <https://www.mfcua.org/projects/cultural-emergency-response-zahist-spadshchini-na-pivdni-ukrayini>.

Рис. 1. Будівля Одеського археологічного музею НАН України (травень 2024 року)

Рис. 2. Приміщення зали, де експонувались артефакти ранньої залізної доби

Рис. 3. Вітрина у залі, присвяченій античній добі

Бойові дії відбувались і на острові Зміїний, де 2008 року було відкрито філію Музею. В античні часи на острові існував храм, присвячений герою Ахіллу. Починаючи з першої половини XIX століття на острові тривали археологічні дослідження. Велика колекція артефактів зберігається у Одеському археологічному музеї. У філії на острові також Музей експонував артефакти, отримані під час археологічних досліджень острова. За наявними світлинами і супутниковими фото острова Зміїного видно, що будівля Музею пошкоджена.

У липні 2023 р. у результаті ворожих ракетних обстрілів Одеси будівля Одеського археологічного музею постраждала. Внаслідок тривалих обстрілів стан будівлі значно погіршився. На стелі однієї із зал музею утворилися тріщини, конструкція не витримала і частково обвалилась. Через це непридатною для заходів стала наукова кімната музею, де проходили вчені ради, лекції та наукові конференції (рис. 4).

За період повномасштабного вторгнення команда Музею була залучена до участі у різних тренінгах зі збереження культурної спадщини. Серед них були й заходи, спрямовані

Рис. 4. Стеля у науковій кімнаті музею після обстрілів у липні 2023 року

на збереження пам'яток історичного центру Одеси. Співробітники Музею брали участь у спеціалізованих тренінгах з розбудови потенціалу музеїв, організованих ЮНЕСКО для директорів музеїв, менеджерів колекцій та інших музейних фахівців з України².

Восени 2023 року відбулись тренінги з реорганізації фондосховища. Вони були спрямовані на покращення умов збереження колекцій і реагування на різні види загроз під час війни. Протягом першої половини 2024 р. працівники музею взяли участь у великому проєкті «Спадщина. Простір для роботи»³. Презентація результатів роботи за проєктом у вигляді виставки запланована на липень 2024 р.

² Тренінг UNESCO «Управління музейними колекціями та їх збереження під час конфлікту». Представництво МЗС України у Львові. URL: <https://mfa.lviv.ua/treninh-unesco-upravlinnya-muzejnymu-kolektsiyamy-ta-jih-zberezhennya-pid-chas-konfliktu/>; У Львові відбувся тренінг UNESCO з розвитку спроможності музеїв під час надзвичайних ситуацій. Представництво МЗС України у Львові. URL: <https://mfa.lviv.ua/u-lvovi-vidbuvsya-treninh-unesco-z-rozvytku-spromozhnosti-muzejiv-pid-chas-nadzvyhajnyh-sytuatsij/>.

³ 5–6 квітня 2024 р. в «Мистецькому Арсеналі» відбувся семінар-практикум програми ФПСУ «Спадщина. Простір для роботи», спрямованої на навчання, мережування та гранти для операторів культури. Фонд «Партнерство за сильну Україну». URL: <https://www.facebook.com/share/v/g8TfqJ1b4eKArHJG/>.

Рис. 5. Студенти Одеського національного університету імені І.І. Мечникова на практичному занятті у музеї

Рис. 6. Фотофіксація великих артефактів

Рис. 7. Процес фотографування археологічних артефактів перед переміщенням у безпечне місце

Рис. 8. Цифровізація архівних документів

Нині Музей працює над низкою наукових тем. Співробітники беруть участь у різних всеукраїнських і міжнародних конференціях у Румунії, Молдові, Польщі, Німеччині та Чеській Республіці. Простір Музею використовується для навчання студентів зі спеціальності «історія та археологія» Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (рис. 5).

Цифровізація колекцій. Від самого початку повномасштабної війни ГО Museum for Change за підтримки ЮНЕСКО організували фотофіксацію експонатів Одеського археологічного музею. Необхідно було максимально вичерпно зберегти інформацію про колекції музею, у яких є статус національного надбання. Було вирішено зберігати світліни у декількох форматах для того, щоби мати максимальну кількість даних про них. Це може допомогти у разі надзвичайної ситуації.

На початку реалізації проекту з документування та фотофіксації було цифровізовано найважливіші архівні документи Музею та найцінніші артефакти з різних колекцій, для чого запросили професійного фотографа з необхідним спорядженням (рис. 6, 7). Крім того співробітники також документували колекції своїми силами (рис. 8). Це стало можливим завдяки отриманій допомозі у вигляді спорядження із Польщі та Німеччини. Найбільшу увагу команди Музею було сконцентровано на продовженні роботи над електронною базою даних. До цієї діяльності було залучено волонтерів із одеських закладів вищої освіти.

Робота з професійним фотографом за підтримки ЮНЕСКО відбувалася наприкінці 2023 – на початку 2024 рр.⁴ Під час цього проекту було задокументовано артефакти з унікальних пам'яток Одещини, Півдня України, колекцію скульптури стародавнього Кіпру та виконано роботу з фотофіксації нумізматичної колекції. Загалом у межах двох цих проектів було задокументовано понад 20 тисяч артефактів.

Висновки. Повномасштабна війна впливає на стан археологічної спадщини в Україні та Одеській області. Більшість проектів, що відбувалися до війни, нині заморожені, а пам'ятки у зоні бойових дій та на всій території України руйнуються. Одеський археологічний музей докладає граничних зусиль для збереження власних колекцій. Стан будівлі Музею погіршується з кожним обстрілом з боку Російської Федерації. А співробітники музею, незважаючи на небезпеку, продовжують працювати та реалізовувати проекти по збереженню археологічної спадщини.

Важливими заходами є популяризація збереження об'єктів культурної спадщини та фіксація пошкоджень і руйнації пам'яток. Музей як організація із впливом на громаду має докласти максимум зусиль для висвітлення цих аспектів. У подальшій роботі Музею необхідно є реалізувати освітню мету інституції – відкриття тимчасових виставок, організація лекцій та інших заходів, висвітлення минулого й сучасного України. ■

⁴ ГО Museum for Change за підтримки ЮНЕСКО організували фотофіксацію експонатів. Одеський археологічний музей — Odesa Archaeological Museum НАН України. Museum for Change. URL: <https://www.facebook.com/share/p/7seU6UAcP8w1af3V/>.